

Daiva ŠABASEVIČIENĖ

GEORGO BÜCHNERIO PORTRETAS

Lietuvos nacionalinio dramos teatro spektaklio „Voicekas“ (premjera – 2018, birželio 1) kūrybinė komanda pakvietė žiūrovus į skrydžių laukimo salę. Spektaklio koncepcijos autorius ir režisierius Antanas Liudvikas Obcarskas su dramaturgu Laurynu

Adomaičiu naujam gyvenimui prikėlė vokiečių rašytojo Georgo BÜCHNERIO (1813–1837) kūrinius ir susiejo juos su tyčine, pasaulį sukūtusia aviakompanijos „Germanwings“ katastrofa. Pasak režisieriaus, Büchnerio kūrybos bruožai ir amžinai likęs jaunas žvilgsnis į neteisybę yra didžiausias įkvėpimas mąstant apie Voiceką kaip idėją. Apie Georgo Büchnerio kūrybą su vokiečių ir šveicarų literatūros tyrinėtoja Jadvyga BAJARŪNIENE kalbasi teatrologė Daiva ŠABASEVIČIENĖ.

A PORTRAIT OF GEORG BÜCHNER

The creative team behind the Lithuanian National Drama Theatre's play Voicekas (premiered on 1 June 2018) invited the audience to an airport waiting lounge. The author and director Antanas Liudvikas Obcarskas and Laurynas Adomaitis revived the work by the German author Georg BÜCHNER (1813–1837), and associated it with the Germanwings catastrophe which shocked the world. According to the director, the characteristics of Büchner's writing, and his eternally young outlook towards injustice, are the greatest inspirations when thinking about Voicekas as an idea. The theatrologist Daiva ŠABASEVIČIENĖ talks to Jadvyga BAJARŪNIENĖ, a researcher of German and Swiss literature, about the work of Georg Büchner.

Georg Büchner.

Iliustracija iš prancūziškojo rašytojo raštų vertimo. 1879

Georgas Büchneris (1813–1837) – vokiečių rašytojas, dramaturgas, poetas, kurio kūryba susijusi su XIX a. pirmojoje pusėje akivaizdžiu literatūros atsinaujinimo sąjūdžiu. Dėl ankstyvos mirties Büchneris nedaugospėjė sukurti, tačiau neabejojama, kad jo veikalai pasirenkamų temų, nagrinėjamų klausimų universalumu, literatūrinės formos naujumu būtų galėję prilygti Johanno Wolfgango von Goethe's ar Friedricho Schillerio kūriniams.

Gimęs Godelau, mažame Heseno Didžiosios Kunigaikštystės miestelyje, gydytojo šeimoje, Büchneris mokėsi Darmštato gimnazijoje, 1828 metais susidomėjo politika, prisijungė prie Williama Shakespeare'o gerbėjų grupės (vėliau ji tapo Žmogaus teisių draugija).

Sulaukęs aštuoniolikos, pradėjo studijuoti mediciną Strasbūre, susidomėjo prancūzų politine filosofija ir literatūra, studijavo François-Noëlio Babeufo ir Claude'o Henri de Saint-Simono veikalus. Netrukus išvyko studijuoti į Gyseną, įkūrė slaptą draugiją, siekusią politinio gyvenimo permainų. 1834 metais su teologu Friedrichu Ludwigu Weidigu išspausdino pamfletą, kritikuojantį Heseno Didžiosios Kunigaikštystės socialinę neteisybę. Pamfletu autoriai buvo apkaltinti išdavyste ir pradėti persekioti – Weidigas suimtas, kankintas ir netrukus mirė Darmštato kalėjime, Büchneris pabėgo į Strasbūrą, kur rašė, vertė iš prancūzų kalbos (tarp jo vertimų – Victorio Hugo dramos „Lukrecija Bordža“ ir „Marija Tiudor“). 1836 metais, gavęs medicinos daktaro laipsnį, buvo paskirtas į Ciuricho universitetą dėstyti anatomijos, tačiau šiame mieste užsikrėtė šiltine ir mirė.

Pirmoji Büchnerio pjesė „Dantono mirtis“ išleista 1835 metais, netrukus pasirodė apysaka „Lencas“, kurioje remiamasi „Audros ir veržimosi“ sąjūdžio poeto Jakobo Michaeelio Reinholdo Lenzo gyvenimu, o 1836-aisiais – komedija „Leonasas ir Lena“, aukštuomenės gyvenimo satyra. Nors buvo parašyta, neišliko Büchnerio drama apie italų rašytoją Pietrą Aretiną.

Büchnerio drama „Voicekas“ nebaigta, skaitytojai tegali pasidomėti fragmentais; čia veikia herojai iš darbininkų klasės, tačiau kaip tik šis veikalas išgarsino Büchnerį visame pasaulyje. Susidomėjimas jo kūryba kilo XIX a. aštuntajame dešimtmetyje, jo darbus redagavo ir išleido Karlas Emilis Franzosas, kiek vėliau jie padarė didžiulę įtaką natūralistų ir ekspresionistų judėjimams ir šiandien vadinami pirmaisiais moderniosios Europos literatūros kūriniams.

1923 metais Vokietijoje įsteigtas Georgo Büchnerio prizas šiandien yra vienas prestižinių šios šalies literatūrinių apdovanojimų; pagal „Voiceką“ 1925-aisiais austrų kompozitorius Alanas Bergas parašė atonalinę operą, o 1979-aisiais kino režisierius Werneris Herzogas sukūrė to paties pavadinimo filmą.

Büchnerio kūrybinis palikimas tėra apie du šimtai puslapių kūrybos; iš šešių šimtų laiškų teliko kelios dešimtys – daugumą sunaikino jaunesnysis rašytojo brolis filosofas ir fiziologas Ludwigas Büchneris (1824–1899), todėl apie asmeninį jo gyvenimą žinoma labai nedaug. Remdamasis šiais šaltiniais, naujausią biografiją – knygą „Georgas Büchneris. Genijaus istorija“ – 2013 metais parašė vokiečių literatūros tyrinėtojas Hermannas Kurzke.

DAIVA ŠABASEVIČIENĖ. *Pirmiausia noriu Jums padėkoti už malonų sutikimą pasidalinti mintimis apie Georgą Büchnerį. Nors jis priklauso garsiausiems dramaturgams klasikams (ne veltui Vokietijoje jo vardu pagerbtas vienas svarbiausių literatūrinių apdovanojimų), Lietuvoje jį žino tik siauras ratas žmonių. Kaip Jūs, būdama viena iš vokiečių ir austrų literatūros tyrinėtojų, galėtumėte jo kūrybą įvertinti bendrame literatūros kontekste?*

JADVGA BAJARŪNIENĖ. Georgas Büchneris gyveno ir kūrė XIX amžiuje. Šis amžius Europos literatūroje (rusų, prancūzų, anglų) subrandino stambiosios prozos – romano žanrą. Realistinis romanas vaizduoja plačią žmogaus ir visuomenės gyvenimo panoramą, gilina į individo psichologiją, asmeninės būties problemas. Büchneris neprišlieja prie tos tendencijos, jo kūrybai būdingos trumposios prozos formos (apsakymas), jis taip pat kūrė dramas, nors keletą jų liko tik fragmentai. Be to, būdamas revoliucingai nusiteikęs ir politiškai angažuota asmenybė ir siekdamas literatūros poveikio plačiosioms masėms, jis rašė ir agitacinę prozą. Büchnerio politinis manifestas „Heseno žemės pasiuntinys“ („Der Hessische Landbote“) ženklina to meto vokiečių literatūros posūkį į politinio turinio ir demokratinių tendencijų literatūrą, kuri buvo būdinga „Jaunąja Vokietija“ vadinamos jaunosios kartos grupės rašytojų kūrybai. Büchneris pasireiškė kaip novatorių, ypač dramos srityje, kurioje jis pabrėžia užuojautą mažajam žmogui, atskleidžia pasaulyje vyraujančią neteisę ir iškelia būtinybę atsigręžti į žemiausių sluoksnių socialines egzistencijos problemas. Rašytojo moralinis ir estetiškas aktualumas išryškėjo visuomenės krizių metu, pavyzdžiui, septintojo dešimtmečio pabaigoje maištaujant Vokietijos studentams. Reikėtų pabrėžti itin paveikų kūrėjo kalbos stilių. Jis emocionalus, vaizdingas, ekspresyvus, prisodrintas liaudies kalbos, folklorinių intonacijų. Minėtame manifeste Büchneris, kalbėdamas apie katastrofišką Heseno žemės varguomenės padėtį, savo argumentus paremia statistiniais duomenimis, ragina skaitytojus kilti į kovą su neteisybe, skelbia „taiką trobelėms ir karą rūmams“. Rašytojo pasaulėžiūrą veikia du pagrindiniai faktoriai – gamtos mokslai (jis studijavo mediciną, buvo lyginamosios anatomijos tyrinėtojas) ir Prancūzijos revoliucijos idėjos. Kūrybai būdingas griežtai materialistinis požiūris į žmogų ir aplinką. Tačiau revoliucingumas išvelgiamas kartu su istoriniu fatalizmu. Jis atsisako istorinių asmenybių idealizacijos, šiuo požiūriu pasisakė prieš Friedrichą Schillerį, jo manymu, kūryba negali būti moralesnė negu pati istorija.

Kaip Jums atrodo, kodėl jo dramaturgija tik retkarčiais išnyra ir vėl dingsta, Lietuvoje jis yra „neprigijęs“ autorius.

Ši aplinkybė sietina su lietuvių literatūros tradicija, kuriai, anot Vytauto Kubiliaus, būdingas realybės sudvasinimas,

„Voicekas“. Spektaklio scena. Režisierius – Antanas Obcarkas. Lietuvos nacionalinis dramos teatras. Dmitrijaus MATVEJEVO nuotrauka

psichologinė analizė, išlaikiusi dvasinio taurumo prizmę, bei polinkis į pakilauš dvasingumą ir romantinio poetiškumo versmes (Vytautas Kubilius, „Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas“. – Vilnius: Vaga, 1983, p. 27).

Ką galėtumėte pasakyti apie šio autoriaus vertimus? Kodėl į jį taip ilgai nekreipta dėmesio?

Iki šiol Büchneris buvo palyginti mažai žinomas Lietuvoje. Rimta kliūtis galėjo būti ir tai, kad rašytojas kai kurių savo kūrinių nebaigė, o jo reikšmingiausia pjesė „Voicekas“ vokiečių leidėjams iki šiol kelia rūpesčių, kadangi rankraštis buvo sunkiai įskaitomas, neaiški atskirų scenų seka.

Lietuvos nacionalinis dramos teatras netrukus pakvies į „Voiceko“ premjerą. Spektaklio teksto ištakos – Büchnerio drama „Voicekas“ ir novelė „Lencas“. Kuo ypatingi šie kūriniai?

Abu kūrinius jungia tai, kad protagonistai, tiek Voicekas, tiek Lencas, priklauso pasmerktųjų žmonių grupei. „Voiceke“ autorius parodo, kaip žiaurios gyvenimo sąlygos gali deformuoti ir sužlugdyti žmogų. Voicekas – atstumtasis. Neturėdamas lėšų pragyvenimui, jis leidžia daryti su savimi medicininius eksperimentus. Vienintelė gyvenimo prasmė yra meilė Marijai, kuri jį išduoda. Nepakeldamas neištikimybės ir kankinamas draskančio pavydo, Voicekas ją nužudo. Voiceko prototipas iš tikrųjų gyveno Leipcige, po jo įvykdyto nusikaltimo ekspertai nesutarė, ar jis pakaltinamas dėl savo psichinės ligos. Ekspertizės prieštaravo viena kitai, galop Voicekui, stebint milžiniškai miniai, Leipcigo turgaus aikštėje buvo įvykdytas mirties nuosprendis. Novelės „Lencas“ herojus yra taip pat istorinė asmenybė, XVIII a. pradžios vokiečių rašytojas, „Audros ir veržimosi“ sąjūdžio atstovas Jakobas Michaelis Reinholdas Lencas. Šio talentingo dramaturgo likimas dėl sunkios psichinės ligos susiklostė tragiškai. Kaip ir pjesėje „Voicekas“, novelėje „Lencas“ autorius atskleidžia, kaip žmogų veikia patologiniai jo pokyčiai. Pabrėžia žmogaus vienetvę ir apleistumą.

Kaip grindžiamas šio autoriaus tekstų „netolygumas“? Pavyzdžiui, „Lenco“ pradžia – bene gražiausias, harmoningiausias tekstas, kokį kada nors teko skaityti, tačiau jau

„Voicekas“. Spektaklio scena. Aktoriai Gediminas Rimeika, Laurynas Jurgelis, Agnieška Ravdo, Kęstutis Cicėnas, Andrius Alešiūnas. Režisierius – Antanas Obcarskas. Lietuvos nacionalinis dramos teatras. Dmitrijaus MATVEJEVO nuotrauka

kelintame puslapyje pasakojimas „lūžta“, autorius tarytum atsisako savo jusliškumo.

Tokį lūžį Büchnerio prozos kūrinuose lemia vidinės ir išorinės perspektyvų kaita; dramose rašytojas taip pat nesilaiko ligtolinių vaidavimo tradicijų, veiksmą dažnai pertraukia lyriniai ar epiniai elementai, įvedamos masinės scenos, todėl skaitytojas nuolat turi sustoti ir „perjungti“ skaitymo kodą.

Kas yra tas Voicekas, koks tai žmogus?

Voicekas – plebėjas, atsidūręs socialinio gyvenimo užribyje, visų atstumtas, užguitas žmogus. Autoriaus požiūris griežtai deterministinis: žeminančios egzistencinės sąlygos (nedarbas, skurdas, aplinkinių patyčios) deformuoja, priveda jį prie nusikaltimo. Kita vertus, Voicekas yra primityvus, pasiduoda žemųjų instinktų galiai. Savo herojų Büchneris vaizduoja su užuojauta, liguistos psichikos apraiškas fiksuoja mediciniškai tiksliai. Tuo tarpu Voiceko antagonistai, miesčioniškos visuomenės reprezentantai, rodomi kritiškoje bei satyrinėje šviesoje. Büchneris išreiškia savo protestą dėl neteisingo mirties nuosprendžio įvykdymo.

Kiek ir kaip šio žmogaus tipas pakito XXI amžiuje?

Literatūra visais laikais nepaliauja gilintis į žmogaus vidinį pasaulį, jo psichiką. Iracionalius žmogaus poelgius dažnai nulemia skaudūs individų ir aplinkos konfliktai arba žmogaus pasąmonėje glūdintys tamsūs instinktai. Jau XXI amžiaus

dramoje žmogaus vidinį tragizmą dažnai lemia istorinės katastrofos (karai, teroras).

Kaip Büchneris grindžia meno esatį?

Nors Büchneris nepasizymėjo kaip meno teoretikas, o savo pažiūras išdėstė daugiausia laiškuose ar atskiruose grožiniuose tekstuose, literatūrologai ypač dažnai cituoja pokalbį apie meną novelėje „Lencas“. Turime omenyje Lenzo pokalbį su Kaufmannu. XVIII amžiaus rašytojas ir gydytojas Christophas Kaufmannas gyveno Šveicarijoje, jį 1777 metais lankančiam Lenzui prasidėjo šizofrenijos priepuolis.

Novelėje Kaufmanno ir Lenzo pokalbis vyksta pastoriaus Oberlino namuose. Tuo metu Lenzas jau buvo žinomas dramaturgas. Kaufmanno ir Lenzo požiūris į literatūrą skiriasi iš esmės. Kaufmannas – idealizmo šalininkas, o Lenzas – jo priešininkas. Pokalbis sukasi apie meno ir tikrovės santykį. Lenzas atmeta tikrovės idealizaciją mene, o jis reikalauja realistiškai vaizduoti gyvenimą. Jo nuomone, literatūra turinti rodyti gyvenimą, nesvarbu, koks jis būtų – gražus ar bjaurus. Jis mano, kad menininkas turi vaizduoti gyvenimo pilnatvę.

Lenzo lūpomis Büchneris formuluoja savąją meno programą: rašytojas turintis įsigilinti į mažiausio žmogaus gyvenimą, mylėti žmogų. Nors šioje novelėje Büchneris pasisako už realizmą, jis toli gražu nesiūlo, kaip tai vėliau skelbs natūralistai, fotografuoti tikrovę, jo siekis – perteikti jos visumą ir dinamiką, pažadinti grožio ilgesį. Išliekamąją vertę turi tik išliekamasis grožis.

„Voicekas“. Spektaklio scena. Aktoriai Kęstutis Cicėnas, Aistė Zobotkaitė, Andrius Alešiūnas, Giedrius Savickas, Gediminas Rimeika. Režisierius – Antanas Obcarskas. Lietuvos nacionalinis dramos teatras. Dmitrijaus MATVEJEVO nuotrauka

Kokią vietą Büchnerio kūryboje užima gamta, tiksliau – kodėl ji tokia reikšminga, sudaranti natūralumo esmę?

Gamtos aprašymai svarbią funkciją atlieka novelėje „Lencas“, kur gamta – natūralus veiksmo fonas. Kalnai ir juose klaidžiojantis vienišas žmogus kelia asociacijas su romantizmu. Romantikai pabrėžė žmogaus ir gamtos ryšį, jiems gamtos reiškiniai – žmogaus sielos būsenų atitikmenys, o harmonija su gamta – svarbiausia laimingos egzistencijos sąlyga. Priešingai romantizmo tradicijai, Büchnerio personažai gamtą išgyvena kaip svetimą erdvę. Anot literatūros kritiko Fritzo Bergemanno, Büchneriui genialiai pavyksta sujungti landšafto vaizdus su psichinių būsenų analize. Herojų apima baimė, jam kyla haliucinacijos, atmetama bet kokia transcendencija, žmogus lieka vienišas, nelaimingas.

Ar Jums neatrodo, kad Büchnerio paslaptis yra tam tikroje užkoduotoje formulėje – skaitai, regi vieno ar kito konkretaus veikėjo analizę, čia pat išnyra Büchnerio portretas, kol supranti, kad kalbama apie tave. Įdomiausia, jog autorius šią transformaciją perteikia vos per kelis puslapius. Jam nereikalinga didžiosios prozos forma. Kaip Jus asmeniškai veikia jo tekstai?

Šį poveikį galima paaiškinti tuo, kad rašytojas dažniausiai identifikuojasi su savo veikėjais ir pasakojimą skleidžia iš jų vidinės perspektyvos. Büchnerio temų universalumas, aktualumas ir jo humaniška pozicija sukuria artumo skaitytojui išpuodį.

Büchnerį atradau dar būdama germanistikos studente Vilniaus universitete. Skaityti šį autorių įdomu, nes jis objektyviai ir be iliuzijų kalba apie žmogų ir visuomenę. Vertingos ir mūsų gyvenamajam metui artimos kai kurios jo filosofinės išvalgos: pavyzdžiui, jog žmogus – bedugnė, pasaulis – chaosas, o žmonės – istorijos marionetės, už virvučių tampomos lėlės („Dantono mirtis“).

Nesinori baigti pesimistine mintimi, bet labai svarbios Jūsų išvalgos. Kalbėdami apie daugelį šių dienų nelaimių, galime konstatuoti, kad dažnai ne tik atskirų bendruomenių, bet ir visos žmonijos likimas gali priklausyti nuo konkrečių asmenų beprotystės. Ar Jums neatrodo, kad apie tai labai tiksliai ir kalba Georgo Büchnerio kūriniai?

Visai teisingai pastebėjote, – tokią išvadą galima formuluoti. Deja, naujausios istorijos raida patvirtina tokių išpuolių grėsmę ir net masiškumą. Ypač pavojinga, kad pražūtingų instinktų vedami žmonės turi ir politinę galią, valdo atskirų šalių visuomenę ir likimus. Nesinorėtų teigti, esą Georgas Büchneris buvo pranašiškas, tai skambėtų kaip klišė, tačiau jo pjesė „Voicekas“ siunčia labai svarbią žinią: kad žmogus galėtų gyventi oriai ir teisingai, turime sukurti visuomenę, kurioje atskiri individai nebūtų žeminami ir niekinami.

Nuoširdžiai dėkoju.

Daiva ŠABASEVIČIENĖ